

Ahmad N. Ibesch, “**Dimâşk fi Asrı Selâtin el-Memâlik**, Orient Printing-Publishing, Damascus-Syria, 2005” (Ahmet N. İbiş, **Memlûk Sultanlığı Devrinde Dimâşk (Şam)**, Orient Yayınevi, Şam-Suriye, 2005, s. 638.

Tülay METİN*

Avrupa’da özellikle XIX. yüzyılın başlarından itibaren teknolojik gelişmelere bağlı olarak artan şehirleşme hareketleri, şehir konusuna yönelik çalışmalara olan ilgiyi artırmıştır. Türkiye’de ise XX. yüzyılın ortalarından itibaren şehir tarihi sahasında yapılan araştırmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Bilhassa, bu çalışmalar son yıllarda pek çok müstakil incelemenin konusunu oluşturmaktadır. Böylece artan şehir tarihi araştırmaları ile yörenin siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel yönünün belirlenmesi sağlanmaktadır. Ülkemizde Osmanlı dönemi şehir tarihçiliği son dönemlerde iyi bir konuma gelmiş olmasına rağmen Ortaçağ Türk dünyasının idarî birimleri ile ilgili araştırmalar henüz istenilen düzeyde değildir. Bu dönem şehirlerinin her yönüyle değerlendirilmesi, başta sosyal meseleler olmak üzere devrin siyasî tarihinde oluşan karanlık kalmış bazı noktalarına ışık tutacağından şüphe yoktur. Bir toplumun geçmişteki hâlini ve tarihini anlamak için olayların cereyan ettiği mekânın tarihini çalışmanın faydalı olacağı muhakkaktır. Yapılan şehir tarihi çalışmalarına bakıldığında daha çok belirli bir konunun dikkate alındığı görülüyor. Pek çok araştırmacı, şehrin siyasî, idarî, içtimaî, iktisadî ve fizikî yapısını birlikte bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmekten öte, kendi çalışma veya ilgi alanlarına odaklanarak, şehrin bir yönünü ön plâna çıkarmaktadırlar. Ya da belirli kaynaklara göre araştırma konusu oluşturulmaktadır.

Ortaçağ İslâm dünyasında birçok müverrih ve coğrafyacının şehir ve bölge tarihi ile ilgili çalışmaları mevcuttur. Bunlardan İbnü’l-Adim’in *Bugyetü’t-Taleb fî Tarihi Haleb*, İbnü’l Kalânîsî’nin *Zeylû Tarihi Dimâşk*, İbnü’l Ezrâk’ın *Tarihi Meyyafarikîn ve Âmid*, İbn Şihne’nin *ed-Dûrru’l-*

* Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Muntehab fî Tarihî Memleketi Haleb ve daha çok sayıda tarih, coğrafya ve seyahatnâme alanında yazılmış kaynak eserlerin bu sahada önemli bir yeri vardır. Ancak bu dönemde kaleme alınmış eserlerde yörenin coğrafi yapısı ile o bölgede meydana gelen siyasi hâdiselerin ağırlıklı olarak kitabın muhteviyatını oluşturduğu görülür. Anlaşıldığı gibi her yönüyle bir şehri konu almamış olsa da bugün yapılan çalışmalar için oldukça kıymetli bilgiler barındırdıkları kuşkusuzdur. Ortaçağ şehir tarihi çalışmaları için arşiv kaynaklarının mevcut olmaması malumu sebebiyle müracaat edilen kaynakların başında kronikler, kitâbeler, coğrafya eserleri ve seyahatnâmeler gelmektedir. Birinci el kaynak niteliğinde olan seyahatnâmeler, sadece gezi notları olmayan tarih araştırmacılığında başvurulan en önemli ve kıymetli eserlerdir. Seyyahın kimliği ne olursa olsun eserinde aktarmış olduğu bilgilerin pek çoğu genellikle kendi manzarasından olması sebebiyle orijinalliğini muhafaza eder. Bilgiler son derece değerli olmasına rağmen bu bakımdan bilhassa seyahatnâmelerden intikal eden sosyal ve kültürel hâdiselerin teyidi maksadıyla mukayese etme zorunluluğu vardır. Bunları söylemekle beraber seyahatnâmeler, özellikle şehir monografileri için en sahih bilgileri ihtiva ettiği düşünülen kaynakların başında gelmektedir. Bu bağlamda Dr. Ahmet İbiş, “Memlûk Sultanlığı Devrinde Şam (Dimaşk)” adlı eserinde dönemin seyahatnâmeleri ışığında şehrin tarihî perspektifini çizmeye çalışmıştır.

638 sayfadan oluşan kitap bölümler şeklinde tasnif edilmemiştir. Nâşir Dr. M. Nebil Tame'nin Dimaşk ve müellif Ahmet İbiş hakkında yazmış olduğu bir sayfa mukaddime yazısıyla başlamaktadır. Daha sonra müellif “Tarihe Dair Söz” başlığı altında Dimaşk'ın İslâm ve Arap dünyası için öneminden bahsetmektedir (s. 9-10). Burada kısaca Dimaşk şehrinin tarihî gelişimini özetleyen yazar, şehrin Nureddin Mahmud Zengî döneminde başkent olduğunu belirtir. Nureddin Mahmud Zengî'yi en iyi çalışan araştırmacının da Fransız müsteşrik Nikita Elisseeff olduğunu vurgular. Ayrıca Dimaşk tarihi ile ilgili bugüne kadar yapılmış ilmî bir çalışmanın Profesör Abdulkadir er-Reyhavî'nin 36 yıl önce yayımlanan eseri olduğunu da ilave eder. Daha sonra, kitabı neden yazdığını ve amacını kısaca anlatır. Medeniyetin merkezi olan Dimaşk'ın başlangıçtan bu zamana kadar tarihiyle ilgili resimli ilmî bir çalışmanın olmadığını belirten yazara göre Memlûkler döneminde Dimaşk tarihi alanında da bir boşluk söz konusudur. Yine yazarın belirttiğine göre, bu kitabın yazılması yeni bir açılımın öncüsü olacaktır. Uzun yıllar Türk hâkimiyetinde kalan Dimaşk tarihinin kaleme alınması, Türk tarihi ve şehir tarihi çalışmaları için de

önem taşıdığı düşüncesindeyiz. Yazarında açıkladığı gibi Memlûkler devrinde Dimaşk, kültürel bakımdan gelişmiş, medenî bir şehirdi. Yazar, Arap coğrafya ve seyahatnâme kaynaklarında geçen bilgileri bir araya getirerek böyle bir kitap yazdığını, bu kitabın devamı niteliğinde Avrupalı seyyahların gözüyle Dimaşk tarihini yazarak çalışmasını tamamlayacağını ifade eder.

Kitabın 11-21 sayfaları arasında “Arap coğrafya ve Arap seyahatnâme edebiyatı” başlığı altında coğrafya eserleri ve seyahatnâmelerin tarihsel gelişimi ve önemleri anlatılıyor. Memlûkler döneminin sonuna kadar biyografi, coğrafya ve seyahatnâme sahasında çok değerli eserler yazılmıştır. En önemli seyahatnâme eseri dünyanın en ünlü seyyahı İbn Battûta’ya aittir. İbn Battûta’nın Müslüman olması ve Arapça bilmesi seyahatini kolaylaştıran en önemli pasaportu olmuştur. Arap dünyasında İslâm medeniyetinin gelişmesine neden olan fetihlerle birlikte seyahatnâme yazımı artmıştır. Seyahatnâme yazma sebeplerinin başında ilim arzusu, ticaret ve hac yapma isteği gelmektedir. Başta Ortadoğu, Afrika olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarının tanınması vesilesiyle ilme büyük hizmet edilmiştir. Avrupalılar, Arap seyyahlar sayesinde Çini, Ortadoğu’yu ve Afrika’yı tanıma fırsatı bulmuşlardır. Kısacası bu konu dâhilinde, Arap âleminde seyahatnâmelerin nasıl ortaya çıktığı ve yazıldığı konusunda bilgi veren yazar, ayrıca seyahatnâmelerin özelliklerinden bahseder. Buna göre seyahatnâmeden yola çıkarak seyyahın biyografisi ortaya koyulur. Seyyahın gittiği şehir veya ülkelerdeki yöneticiler, meşhur âlimler, edebiyatçılar ve ileri gelenler ile görüşürler ve halkın her sınıfını tanıma ve tanıtmaya imkânına sahip olurlar. Yine şehirler hakkında ayrıntılı bilgi verilirken şehrin ilginç özelliklerine de değinilir. Bütün bu nedenlerden dolayı tarihçilerin göremediği, yazamadığı adet, örf, kültür gibi eksik kalan bilgiler, seyyahların aktarmış oldukları ile tamamlanır. Bu yazının nihayetinde Ortaçağda İslâm ve Arap dünyasında en meşhur coğrafyacılar ve seyyahların adları verildikten sonra yeni bir başlık açılır. Yazar, medeniyetler tarihinde seyahatnâme edebiyatının faydalarını iki sayfa sürecek şekilde kısaca anlatarak konuyu tamamlar (s. 21-22).

Kitabın 23-32 sayfaları arasında “Memlûk Sultanları Zamanında Dimaşk Şehri” başlığı altında Eyyûbîlerden Memlûk dönemi sonuna kadar Dimaşk şehrinin siyasî tarihi anlatılmaktadır. H. 569 / M. 1174 senesinde Sultan el-Adil Nureddin Mahmud ibn Zengî’nin vefatından Mısır, Suriye ve Musul bölgesinin hâkimi olan Sultan en-Nâsır Selahaddin Eyyûbî’nin hâkimiyetine giren Dimaşk, Eyyûbîlerden sonra Memlûk hâkimiyeti altına girmiştir. Bahrî ve

Burcî olmak üzere iki döneme ayrılan Memlûk Sultanlığı zamanında Şam'da meydana gelen siyasî hâdiseler yanında şehrin sosyal ve kültürel yapısı ile gelişimine de yer verilmiştir. Şehirde yapılan cami, mescid, medrese, han, hamam ve çarşılar hakkında kısaca bilgiler verilmiş ve son olarak Memlûkler devrinde Şam'da yaşayan şehrin ileri gelen ailelerinin isimleri kaydedilmiştir.

“Memlûk Sultanları Döneminde Dimaşk (İkinci Bir Çalışma)” başlığı altında ele alınan ayrı bir konuda Memlûkler zamanında Şam'a gelen Avrupalı seyyahların isimleri, eserleri ve seyahat tarihleri hakkında bilgiler verilmektedir. (s. 33-35) Yazar burada Avrupa'dan Ortadoğu'ya gelen seyyahların ajan olduğunu vurgular. Bu yazıdan sonra bir sayfa Şam şehri hakkında yine bu dönemde yazılmış topografya çalışmaları üzerinde durulur (s. 36).

Kitabın pek çok yerinde olduğu gibi sayfa 37-48 arasında Memlûkler devrine ve Şam şehrine ait muhtelif resimler ve belgeler yer almaktadır. Bundan sonra da konuların arasına serpiştirilmiş pek çok resim ve harita mevcuttur.

Sayfa 51'de kitabın asıl konusunu oluşturan Şam şehri hakkında bilgi veren seyyahlar ve seyahatnâmeler bahsine geçilmiştir. Seyyahların isimleri başlık olarak verilmiş ve altında Dimaşk ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Yazar istifade ettiği seyyahları şu şekilde tasnif etmiş ve her başlığın altında Dimaşk ile ilgili seyahatnâmede geçen bilgilere yer vermiştir:

1. s. 51-66 Zekeriya b. Muhammed el-Kazvinî (ö. H. 682 / M. 1283) Dimaşk'a ziyareti H. 630 ve sonrası
2. s. 67-78 İzzeddin ibn Şeddad (ö. H. 684 / M. 1285)
3. s. 79-102 es-Sarem Özbek el-Eşrefî (Halep'ten Musul'a ve Şam'a gidiş yılı H. 658 / M. 1260)
4. s. 103-132 Muhyiddin ibn Abdu'z-Zâhir (ö. H. 692 / M. 1292) H. 659-676 yılları arasında Sultan Zâhir'in Dimaşk seyahatlerini yazdı.
5. s. 133-136 İbn Said el-Gırnatî (ö. H. 685 / M. 1286)
6. s. 137-138 Muhammed b. İbrahim el-Vatvat (ö. H. 718 / M. 1318)
7. s. 139-144 İbn Rüşeyd el-Fihri (ö. H. 721 / M. 1321) Dimaşk'ı ziyaret tarihi H. 684
8. s. 161-178 Şeyh er-Rebut ed-Dimaşkî (ö. H. 727 / M. 1327) H. VIII. Yüzyılın başlarında Şam'ı anlatmıştır.
9. s. 179-196 Muhammed b. Abdullah el-Himyerî (ö. tahminî H. 727 / M. 1327)

10. s. 197-202 Ebû'l-Fîda Sahibi Hama (ö. H. 732 / M. 1331) Kitabını H. 731 yılında tamamladı.
11. s. 203-224 Şehabeddin Nüveyrî (ö. H. 733 / M. 1333)
12. s. 225-228 Seyfeddin el-Bağdadî (ö. H. 739 / M. 1338)
13. s. 229 278 İbn Fadlallah el-Omerî (ö. H. 749 / M. 1349) H. 738-749 yılları arası Dimaşk'ı anlatmıştır.
14. s. 279-316 İbn Battûta el Magribî (ö. H. 770 / M. 1368) H. 726 ve 749 yıllarında Dimaşk'ı ziyaret etti.
15. s. 317-326 el-Kâlkâşandî (ö. H. 821 / M. 1418) Kitabını H. 814 yılında tamamladı.
16. s. 327-351 İbn Hicce el-Hemevî (ö. H. 837 / M. 1433) Dimaşk'a seyahat tarihi H. 791 / M. 1389
17. s. 369-380 İbn Sasra (ö. H. 799 (M. 1397)'dan sonra) Sultan Berkuk'un H. 796 yılında Dimaşk'a yaptığı seyahati yazdı.
18. s. 381-404 Abdurrahman İbn Haldun (ö. H. 808 / M. 1406) H. 803 yılında Dimaşk'a seyahat etti.
19. s. 405-426 el-Emîr Tagrıberdî el-Atabek (ö. H. 915 (815 olmalıdır) / M. 1412) H. 803 yılında Dimaşk'a seyahat etti.
20. s. 427-448 Takiyüddin Makrîzî (ö. H. 845 / M. 1441) Sultan Nâsır Ferec'in Dimaşk'a H. 809 yılında üçüncü, 810 yılında dördüncü, 812 yılında beşinci, 813 yılında altıncı seyahatini yazdı.
21. s. 449-464 İbn Tagrıberdî (ö. H. 874 / M. 1469) Sultan Nâsır Ferec'in Dimaşk'a H. 814 yılında yedinci gidişini yazdı.
22. s. 481-488 İbn Tagrıberdî (ö. H. 874 / M. 1469) Sultan Müeyyed Şeyh'in H. 817 yılında Dimaşk'a yaptığı hamleyi yazdı.
23. s. 489-494 Ömer İbn Verdî ö. (ö. H. 861 / M. 1457) Kitabını 822 yılında telif etti.
24. s. 495-500 İbn Şahin ez-Zâhirî (ö. H. 873 / M. 1468) H. 831 yılında Dimaşk'ı ziyaret etti ve orada vazifelerde bulundu.
25. s. 501-508 İbn el-Lubudî (ö. H. 896 / M. 1490) Sultan Barsbay'ın H. 836 yılında seyahatini yazdı.
26. s. 509-518 İbn Eba el-Halebî (ö. H. 881 / M. 1476) H. 875 ve 877 yıllarında Dimaşk'ı ziyaret etti.
27. s. 519-530 İbn el-Ci'ân (ö. H. 902 / M. 1497) H. 882 / M. 1477 yılında Dimaşk'a seyahat etti.
28. s. 531-576 Ebû el-Bekâî el-Bedrî (ö. H. 894 / M. 1489)

29. s. 593-596 Muhammed b. İyas el-Hanefî (ö. H. 930 / M. 1524) Kitabını H. 922 yılında yazdı.

30. s. 597-613 İbn Tulun es-Salihî (ö. H. 953 / M. 1546) Sultan el-Gavrî'nin H. 922 yılında Dimaşk'a girişini yazdı.

Yazarın bölümden ziyade kısmen kronoloji dikkate alarak sıralamayı uygun gördüğü seyyah isimleri altında Dimaşk şehri hakkında yazılanlara geçilmeden önce seyyahın ya da müverrihin biyografisi ile ilgili kısa bilgi vermesinin faydalı olduğu kanaatindeyiz. Ancak müellifin yaptığı söz konusu çalışmaya dair değerlendirme mahiyetinde olmak üzere bir sonuç kaleme almamış olması büyük bir eksiklik. Seyahatnamelerden sonra, kitabın sonunda müracaat edilen eserlere yer verilmiştir. Bu kısım Arapça ile İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Ayrıca yazarın kendi çalışmaları ayrı bir başlık halinde sıralanmıştır. Kitabın sonunda fihrist bulunmaktadır.

Son olarak, "Memlûk Sultanlığı Devrinde Dimaşk (Şam)" adlı eserde Şam şehrinin söz konusu dönemdeki tarihinin genel çizgileriyle anlatılmadığını, dönemin seyahatnâmelerinde geçen şehre dair bilgilerin direk aktarılarak farklı bir yaklaşım oluşturulmaya çalışıldığını söylemek yerinde olur. Bu çalışmanın tarih araştırmalarına önemli bir katkı sağlayacak ve araştırmacılar için de örnek teşkil edecek bilimsel metotlara uygun olarak hazırlanmış bir çalışma olduğu muhakkaktır.